

Ylisukupolvinen huono-osaisuus

Ilmiö tiivistettynä

- Sosiaalisten ja taloudellisten ongelmien siirtyminen seuraavalle sukupolvelle näkyy ilmiönä sosiaalityössä kouluttautumattomuutena tai matalana koulutustasona, näköalattomuutena sekä päihde- ja mielenterveysongelmina.
- Osalla lastensuojelutaustan omaavilla vanhemmilla on puutteita vanhemmuudessaan
- Osalla asiakkaista palvelut tuottavat palvelujen tarvetta sen sijaan, että poistaisivat sitä.
- Sosiaalityöllä on keskeinen rooli ylisukupolvisuuden katkaisemisessa, mutta se ei pysty siihen ilman monialaista yhteistyötä.

*”Lastensuojelun asiakasperheitä leimaa moniongelmaisuus ja ylisukupolviset ongelmat, joista tyypillisiä esimerkkejä ovat vanhempien päihde- ja mielenterveysongelmat ja köyhyys.”
(lastensuojelun avohuolto)*

Huono-osaisuuden periytyminen seuraavalle sukupolvelle oli mainittu yli puolessa lastensuojelun ja aikuissosiaalityön koosteissa. Sosiaalisten ongelmien periytymisen estäminen on perinteisesti ollut yksi sosiaalityön päätavoitteista. Sosiaalityöntekijät ja sosiaaliohjaajat kokivat ylisukupolvisen huono-osaisuuden vakavaksi ongelmaksi. Aineistosta ei käy ilmi, kuinka suurta osaa asiakkaita ylisukupolvisuus koskettaa. Yhdessä lastensuojelun koosteessa arvioitiin, että osuus olisi vajaa 15 prosenttia, muissa ilmiön laajuutta ei arvioitu määrällisesti. Ilmiö on siis työntekijöiden hyvin tunnistama, mutta sen laajuutta pitäisi arvioida muilla menetelmillä.

Esimerkkeinä ylisukupolvisuudesta mainittiin taloudellisten vaikeuksien, kouluttamattomuuden, näköalattomuuden, päihdeongelmien ja mielenterveysongelmien siirtyminen seuraavalle sukupolville. Vaikka päihde- ja mielenterveysongelmat mainittiin muissakin yhteyksissä, ne korostuivat ylisukupolvisuuden kuvauksissa.

Aikuissosiaalityössä ylisukupolvisuus ilmenee muun muassa toimeentulotukiasiakkuuden siirtymisenä seuraavaan sukupolveen siten, että toimeentulotukea saaneiden vanhempien lapset aloittavat oman toimeentulotukiasiakkuuden täysi-ikäistyttyään. Jos vanhemmat ovat pitkään olleet riippuvaisia toimeentulotuesta ja tilanteeseen liittyy kouluttamattomuutta ja työttömyyttä, on lapsen vaikea saada muunlaista esimerkkiä elämästä. Toimeentulotuki on asiakkaan näkökulmasta järkevä ja luonteva turva, työntekijöiden näkökulmasta taas pitkäaikaista riippuvuutta luova mekanismi.

*”Joissain tapauksissa, etenkin kun kyse on ylisukupolvisesta toimeentulotuen asiakkuudesta, saattaa nuori siirtää kirjansa poste restante -osoitteeseen maksimoidakseen saamansa etuudet.”
(nuorten sosiaalityö)*

Aikuissosiaalityössä ylisukupolvisuuteen liittyy myös vahvasti se, että asiakkaat ovat itse lapsena olleet lastensuojelun asiakkaita. Työntekijät kirjoittavat, että lastensuojelutaustaan liittyy usein kouluttamattomuutta. Peruskoulu on saattanut jäädä kesken, jolloin mahdollisuuksia jatkokouluttautumiseen ei ole. Toisaalta myös peruskoulun jälkeisten opintojen toistuva keskeyttäminen on yleistä. Ylisukupolvisuus liittyy myös päihteisiin – päihdeperheissä kasvaneet lapset käyttävät itsekin päihteitä. Päihteiden ongelmakäyttö näyttäytyy aineiston nuorten asiakkaiden elämässä normaalina asiana, jota ei erityisesti peitellä.

Lapsesta alkanut sosiaalityön asiakkuus vaikuttaa siihen, miten palveluihin suhtaudutaan. Toisaalta sen kuvataan aiheuttavan negatiivista suhtautumista ja vaikeuttavan esimerkiksi luottamuksen syntymistä. Toisaalta taas elämää ilman asiakkuutta on hankala kuvitella.

”Pohjoisen nuorten sosiaalityön asiakasseurantaraportissa 2014 kiinnitettiin huomioita sosiaaliseen ylisukupolvisuuteen asiakassuhteissa. Lastensuojelun asiakkaina olleilla nuorilla ylisukupolvisuus näkyy voimakkaana taustatekijänä. Aikaisempien kokemusten perusteella nuorella voi olla ennakoasenne palveluja kohtaan ja luottamuksen ja asiakassuhteen rakentaminen voi viedä nuoren kanssa enemmän aikaa. (...) Työttömyyden tai toimentulotukiriippuvuuden malli on voinut siirtyä nuorelle lähipiiristä.” (nuorten sosiaalityö)

Lastensuojelussa tunnistetaan myös lastensuojelun asiakkuuden periytyminen. Lapsuutta lastensuojelun asiakkaana kuvataan kirjoituksissa vaille jäämiseksi. Tätä vaille jäämistä asiakkaat itse vanhemmiksi tultuaan siirtävät seuraavalle sukupolvelle. Vanhemmuuden taidot ovat heikot, eikä asiakkailla ole sellaista muuta verkostoa, joka heitä kasvatustehtävässä kykenisi tukemaan. Verkostot saattavat päinvastoin olla haitallisia, ja aiheuttaa enemmän ongelmia. Lastensuojelun asiakkuuteen päätyminen näyttäytyy osalla asiakkaista siis siltä, että tilanteen korjautumisen sijaan odotettavissa on periytyvää asiakkuutta.

Ylisukupolvinen huono-osaisuus ei välttämättä aina tarkoita ylisukupolvista asiakkuutta, mutta aineiston mukaan näin usein on. Tiivistettynä ylisukupolvinen asiakkuus tarkoittaa sitä, että sen sijaan, että palveluilla pystyttäisiin katkaisemaan palvelujen tarve, niistä tullaan riippuvaisiksi. Ylisukupolvisuuden näkökulmasta palvelut tuottavat palvelujen tarvetta ja ylisukupolvista huono-osaisuutta, eivätkä poista sitä. Työntekijät näkevät, että ylisukupolvistuminen kietoutuu vahvasti yhteen yhteiskunnan muun kehityksen kanssa. Ennen elettiin maailmassa, jossa seuraava sukupolvi saattoi nousta edellistä sukupolvea parempaan yhteiskunnalliseen asemaan sekä koulutuksellisesti että taloudellisesti. Nyt nähdään, että tämä ”perinteisen hyvinvointivaltion edustama mahdollisuus” ei välttämättä enää toteudu, ainakaan siinä määrin kuin ennen. Asiaan liitetään koulujen eriarvoistuminen ja asunalueiden kehittyminen sellaisiksi, että sosioekonomisesti huonossa asemassa olevien kaupunkilaisten asuminen keskittyy tietyille alueille.

Täytyy muistaa, että samoin kun ylisukupolvisuutta on lukumääräisesti vaikea arvioida, on myös vaikeaa arvioida sitä, kuinka suurella osalla asiakkaista palvelut ovat toimineet.

Asiakkaista suurin osa on oletettavasti sellaisia, jotka hyötyvät palveluista, eivätkä ongelmat siirry eteenpäin. Edellisen sukupolven ongelmat ovat kuitenkin riskitekijöitä, ja ne on otettava huomioon palveluita suunniteltaessa ja asiakassuunnitelmia tehtäessä.

”Pelkästään sosiaalityön keinoilla kaikkiin näihin tavoiteisiin ei välttämättä voida löytää ratkaisuja mutta sosiaalityöntekijä voi olla merkittävässä roolissa nuoren osallisuuden lisäämisessä. Ensisijaisena keinona ehkäistä nuorten syrjäytymistä on koulutus sekä koulutusten tukeminen. Tulisi kiinnittää huomioita myös vaihtoehtoisiin työllistämisen muotoihin ja siihen, että kouluttautuminen mahdollistaisi myös työllistymisen. Ylisukupolvisuuden ja ongelmien kasaantumisen ehkäisyssä sosiaalityöntekijöillä on merkittävä rooli.” (nuorten sosiaalityö)

Työntekijöiden ratkaisuehdotukset

Kaupunkitaso

- Ylisukupolvisuus ilmiönä pitäisi huomioida laajasti yhteiskunnan palveluita ja rakenteita suunniteltaessa.
 - osallistumismahdollisuuksien parantaminen esim. koulutuksessa ja työelämässä
 - kaavoituksessa huomioitava alueiden monipuolinen asuntotuotanto
- Ylisukupolviset ongelmat tulisi pyrkiä ennalta ehkäisemään. Ongelmien varhainen tunnistaminen on tärkeää ja niihin tarjottavaa varhaista tukea tulisi olla tarjolla laajasti peruspalveluissa, myös päivähoidossa ja kouluissa.

Sosiaali- ja terveystyö

- Ongelmien varhaisen tunnistamisen pohjalta oikein tehty asiakassegmentointi ja kohdennettu tuki auttaisivat tehokkaasti.
- Jo syntyneet ylisukupolviset ongelmat pitäisi tunnistaa palveluissa palveluiden tarvetta arvioitaessa.
- Ylisukupolvisuuden katkaisemisen keinoina ovat erilaisten työmuotojen kehittäminen. Näistä keskeisimpiä ovat
 - perhesosiaalityö
 - perhekoulut
 - kotona tehtävä työ
 - monialainen työ

Tilasto- ja tutkimusfaktaa

- Pienituloisissa perheissä asuvien lasten osuus on Helsingissä muuta maata korkeampi ja alueelliset erot ovat isoja.²⁵
- Lapsiperheiden köyhyys keskittyy monilapsisiin, yhdenhuoltajan ja maahanmuuttajaperheisiin.²⁶
- Vuonna 2013 Helsingissä asui 15 500 alle 18-vuotiasta lasta pienituloisissa perheissä.²⁷

Vuonna 1987 syntyneiden helsinkiläisnuorten hyvinvoinnista tiedetään:²⁸

- Nuori käytti toimeentulotukea selkeästi useammin, jos hänen vanhempansa olivat myös tukeutuneet toimeentulotukeen hänen lapsuudessaan.
- Psykiatrisessa hoidossa olleiden nuorten omilla vanhemmilla on usein ollut mielenterveysongelmia.
- Korkeammassa asemassa olevien vanhempien lapsilla on suurempi todennäköisyys kouluttautua enemmän.
- Vanhemman psykiatrinen diagnoosi näkyy tuloksissa selvästi suurempina rikostuomioita saaneiden nuorten osuuksina.
- Lastensuojelun sijoitusten taustalla on usein vanhempien päihteiden käyttö joka saattaa lisääntyä pitkittyneen työttömyyden johdosta.
- Psykiatrisen hoidon piirissä olleiden nuorten vanhemmille näytti kasautuvan myös mielenterveysongelmia ja taloudellisia huolia. Noin joka kolmannen nuoren vanhemmilla on psykiatrinen diagnoosi, noin joka viidennen vanhemmat ovat olleet psykiatrisessa hoidossa ja reilusti yli puolet vanhemmista on saanut toimeentulotukea.

Selvityksessä nuorista toimeentulotuen saajista Helsingissä 2006–2011 huomattiin, että nuorilla, jotka asuivat aikaisemmin toimeentulotukea saaneessa kotitaloudessa, tuensaanti jatkui muita useammin.²⁹

²⁵ Tilastokeskus

²⁶ Lapsiperheiden hyvinvointi 2009. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos

²⁷ Tilastokeskus

²⁸ Vuonna 1987 syntyneiden helsinkiläisnuorten hyvinvointi. Tilastoja 2014:33. Helsingin kaupungin tietokeskus

²⁹ Nuoret toimeentulotuen saajat. Pitkittäistarkastelu 18–20-vuotiaista helsinkiläisistä toimeentulotuensaajista vuosina 2006–2011. Tilastoja 2013:12. Helsingin kaupungin tietokeskus.